

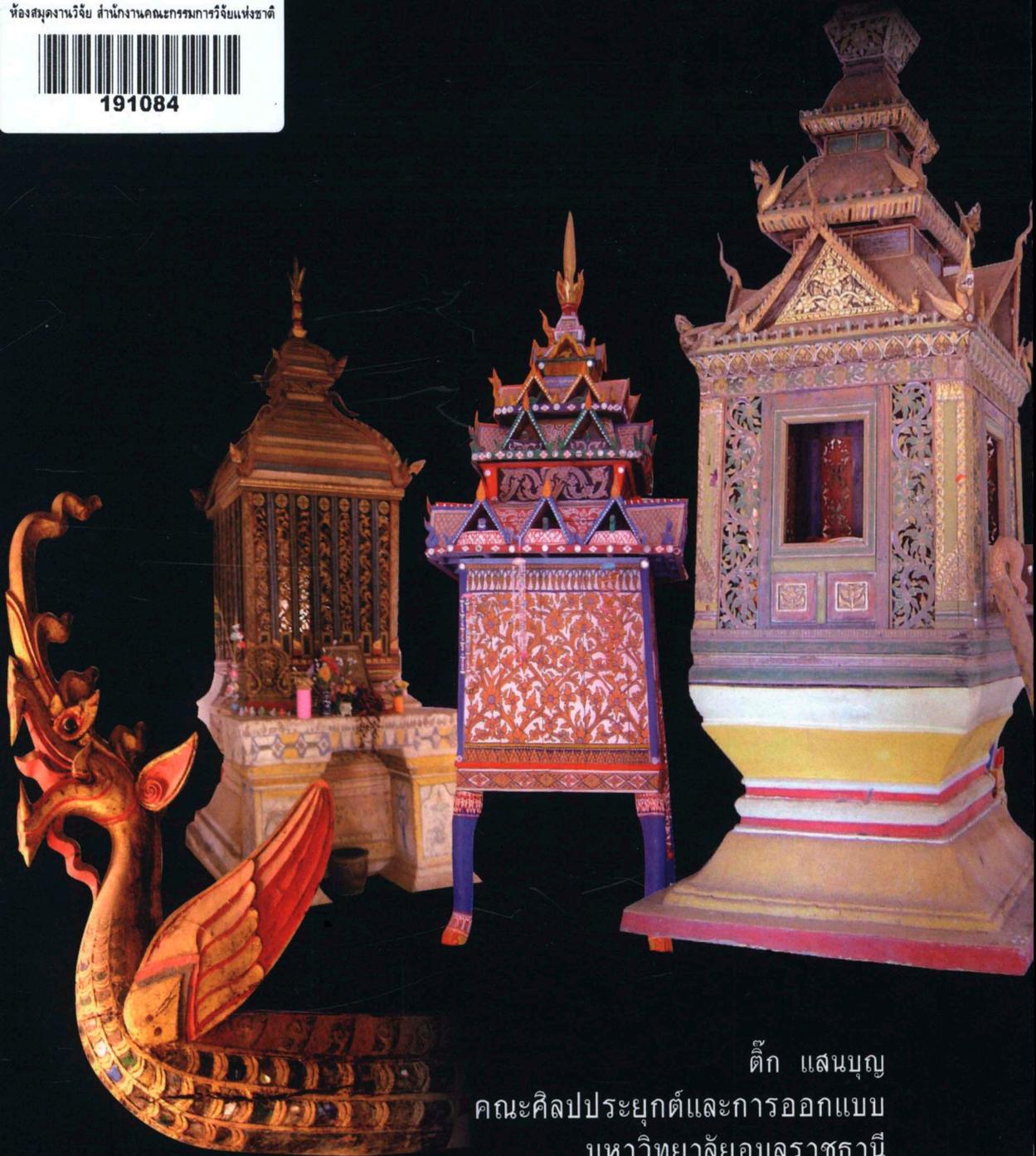
รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เอกลักษณ์หัตถกรรมอีสาน ในงานไม้ที่เกี่ยวเนื่องในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี

ห้องสมุดงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

191084

ด็ก แสนบุญ

คณะศิลปประยุกต์และการออกแบบ
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

2554

600255854

ห้องสมุดงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

191084

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เอกลักษณ์หัตถกรรมอีสานในงานไม้ที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา
กรณีศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี

Uniqueness of Isaan Handcrafts in Buddhism-Related Woodwork :
A Case Study of Ubon Ratchathanee

ด็อกเตอร์ เสานบุญ

คณะศิลปประยุกต์และการออกแบบ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงบประมาณ

ประจำปีงบประมาณ 2548

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย ม.อบ. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยพื้นฐานทางด้านศิลปศาสตร์ในมิติความหมายทางศิลปะงานช่างที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา ในบริบทพื้นที่ทางวัฒนธรรมของเมืองอุบล ในฐานะศูนย์กลางการศึกษาด้านการศาสนาที่สำคัญของภาคอีสาน ความเจริญรุ่งเรืองทางธรรมได้ก่อให้เกิดนฤมิตรกรรมงานช่างต่าง ๆ ทั้งด้านศิลปะประติมากรรมและศิลปประยุกต์ โดยการศึกษาวิจัยนี้มุ่งเน้นในกลุ่มงานช่างพุทธหัตถศิลป์ที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องในพุทธพิธีแห่งอดีตสมัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ก็เนื่องจากการสนับสนุนตั้งแต่แรกเริ่มของ รศ.ดร.วิโรฒ ศรีสุโร อดีตคณบดีก่อตั้งผู้ล่งลับ และผศ.สมชาย นิลอาธิ ในฐานะ ครู ที่ช่วยชี้แนะเพิ่มเติม รวมถึงปราชญ์ท้องถิ่นแห่งเมืองอุบลผู้ล่งลับ คุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ที่ให้ความเมตตาช่วยเหลือแนะนำรวมถึงพาลงพื้นที่ในเมืองยโสธร และให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาครั้งนี้ รวมถึงท่านเจ้าอาวาสวัดต่างๆ ในเมืองอุบลและจังหวัดอื่นๆ ที่ได้ลงพื้นที่เพื่อศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นภาพกว้าง ซึ่งท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ในการถ่ายภาพพุทธหัตถศิลป์ต่างๆที่มีคุณค่ายิ่ง ตลอดจนถ่ายทอดข้อมูลอื่นๆที่เป็นประโยชน์เพื่อใช้ประกอบการศึกษาค้นคว้าในการครั้งนี้

สุดท้ายขอขอบคุณคณะศิลปประยุกต์และการออกแบบ กองส่งเสริมการวิจัยและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม แห่งมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่เห็นคุณค่ามุ่งมั่นงานช่างบรรพชนคนอีสาน โดยให้การสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างดียิ่ง กับงานวิชาการเล็กๆชิ้นนี้ จุดผิดพลาดอันพึงมี ถือเป็นความเขลาของข้าพเจ้าแต่เพียงผู้เดียว และคุณค่าอันพึงมีจากศึกษาในครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอบแต่บูรพาจารย์นายช่างและเจ้าศรัทธา ผู้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์นฤมิตรกรรมงานช่างอันทรงคุณค่าที่สะท้อนรากเหง้าทางวัฒนธรรมแห่งวิถีลาวชาวอีสาน

ติก แสนบุญ

20 ก.ย 55 ปลายเตียงเหี้ย

บ้านเหล่าเสือโก้ก เมืองอุบล

บทคัดย่อ

191084

พุทธหัตถศิลป์ เป็นศิลปะงานช่างสิ่งของเครื่องใช้ในพุทธพิธีทั้งในพิธีมงคลและอวมงคล ที่มีความสัมพันธ์ในฐานะศิลปวัตถุทางวัฒนธรรมที่มีความหมายนัยยะกับสังคมชุมชน การศึกษาวิจัยมี วัตถุประสงค์คือ ศึกษาเอกลักษณ์พัฒนาการตลอดจนคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับงานพุทธหัตถศิลป์ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงประจักษ์จากวัดต่างๆกว่า 80 วัดจาก 14 อำเภอในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งสามารถจำแนกงานพุทธหัตถศิลป์ ออกเป็น 1) **ธรรมาสน์** 2) **ฮางฮอด**, **โฮงฮอด** 3) **ฮาวใต้เทียน** 4) **ชั้นวางคัมภีร์ใบลาน** 5) **เรือนพระพุทธรูป** ด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่าง

ผลการศึกษาพบว่า งานช่างพุทธหัตถศิลป์เมืองอุบลราชธานีมีเอกลักษณ์แห่งมิติทางด้านรูปแบบ ฐานานุศักดิ์แห่งสังคมวัฒนธรรม ซึ่งจำแนกเป็น 3 กลุ่มคือ **กลุ่มที่ 1 พุทธหัตถศิลป์รูปแบบฝีมือช่างพื้นเมือง** เป็นกลุ่มช่างที่มีฝีมือที่พัฒนาตนเองจากช่างชาวบ้านธรรมดา โดยได้รับอิทธิพลทางความคิดและฝีมือจากราชสำนักทั้งราชสำนักกรุงเทพฯ และราชสำนักล้านช้าง (ลาว) เอกลักษณ์สำคัญคือนิยมลงรักปิดทองประดับกระจกสี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัดที่อยู่ในเขตเมืองหรือวัดที่มีผู้ครองวัดเป็นผู้ได้รับการยอมรับหรือมีบารมีสูง **กลุ่มที่ 2 พุทธหัตถศิลป์รูปแบบฝีมือช่างพื้นบ้าน** เป็นกลุ่มช่างชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นช่างอาชีพแต่พอมีฝีมือหรือความสามารถในระดับที่ชาวบ้านด้วยกันเองให้ความเชื่อถือ โดยที่ช่างส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนนั้นๆ เอกลักษณ์สำคัญคือการใช้สีสันทันที่ฉูดฉาดหรือประยุกต์ใช้วัสดุท้องถิ่นและลวดลายนอกขนบนิยม **กลุ่มที่ 3 พุทธหัตถศิลป์รูปแบบฝีมือช่างต่างถิ่น (ช่างญวน)** จะเป็นกลุ่มช่างที่มาจากวัฒนธรรมภายนอกที่เรียกว่า“ช่างแกว” เป็นกลุ่มคนเวียดนามที่หนีภัยสงครามเวียดนามเข้ามาอยู่ชั่วคราวในอีสาน โดยมีอิทธิพลศิลปะอย่างจีน กลุ่มคนญวนในเมืองอุบลราชธานีมีทั้งอยู่ในเขตตัวเมืองและนอกเมือง โดยทั้งสามกลุ่มยังถือคติในการใช้ **สัตว์เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญอยู่ในทุกกลุ่มประเภท เช่น พญานาค จระเข้ และสิงห์** ที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติความเชื่อแห่งงานช่างแขนงนี้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะนาค ที่สืบทอดคติมาจากคติลัทธิขงจื้อ โดยจะถูกนำเข้าไปอยู่ในเกือบทุกองค์ประกอบของรูปสัณฐานของทุกผลิตภัณฑ์ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีความเชื่อที่ว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของลัทธิความเชื่อผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขง หรือเป็นเทพเจ้าแห่งดินและน้ำและสัญลักษณ์ของสัตว์ที่ส่งเสริมเกื้อหนุนพระพุทธศาสนา ดังมีพุทธศิลป์ต่อไปนี้ (1) **ธรรมาสน์** จำแนกเป็น 2 รูปแบบคือ 1) **ธรรมาสน์เดี่ยว หรือ ดั่งปั้นปาดิโมกษ์** และ 2) **หออธรรมาสน์** **ทรงเครื่องยอด** ซึ่งจำแนกตามวัสดุก่อสร้างและการตกแต่งได้ 3 ประเภทคือ **ทรงเครื่องก่อ** **ทรงเครื่องไม้** และ **ทรงเครื่องปูนผสมเครื่องไม้** โดยธรรมาสน์เครื่องก่อแบบธรรมดาและแบบผสมเครื่องไม้ถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของเมืองอุบล ที่ไม่ปรากฏในพื้นที่อื่น (2) **ฮางฮอด, โฮงฮอด**

191084

จำแนกเป็น 2 รูปแบบคือ 1) โสจดแบบมีขาตั้ง 2 ขา ธรรมดาและแบบพิเศษที่มีขาเป็นรูปสัตว์
 สัญลักษณ์ บริเวณดินฐานและ 2) โสจดแบบมีขาตั้ง 4 ขาแบบอย่างขาสิงห์และแบบจารธรรมดา
 วัสดุหลักเป็นไม้เนื้อแข็งโดยช่างสลักกลุ่มนี้ถือเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่ปรากฏในที่อื่นๆ (3) ฮาวใต้เทียน
 จำแนกเป็น 2 รูปแบบคือ 1) ฮาวใต้เทียนทรงเครื่อง และ 2) ฮาวใต้เทียนแบบธรรมดา วัสดุทำด้วยไม้
 เนื้อแข็งเป็นวัสดุหลัก โดยมีตัวราวเหล็กเป็นที่สำหรับวางเทียนกิ่ง ตกแต่งด้วยรูปสัตว์สัญลักษณ์ (4)
 ชั้นวางคัมภีร์โบราณ จำแนกเป็น 2 รูปแบบคือ 1) กากะเขี่ย มีลักษณะมีโครงขาไขว้กันและ 2) ชั้นกะ
 เขี่ย แบบอย่างคั่นกะใด โดยใช้ไม้เนื้อแข็งเป็นวัสดุหลัก และ (5) เรือนพระพุทธรูป จำแนกเป็น 3
 รูปแบบ คือ 1) เรือนนาคปรก 2) เรือนमुख และ 3) เรือนแผงทรงใบเสมามีการใช้วัสดุที่หลากหลายเช่น
 ไม้ หิน หรือ อวัยวะจากสัตว์เช่นเขี้ยวเขาควางหรืองาช้าง

บทสรุปและข้อเสนอแนะ การปรับเปลี่ยนตามโครงสร้างสังคมใหม่ในอีสาน ยุคตั้งแต่
 สมัยปลายรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 ทำให้งานช่างเหล่านี้ได้รับผลกระทบ อีกทั้งปัจจัยภายนอกเช่น
 การเข้ามาของคนเวียดนามมีส่วนสร้างสีสันงานช่างในอีกรูปแบบหนึ่งและโดยเฉพาะในเมืองอุบล
 ที่เป็นศูนย์กลางทางศาสนาของภาคอีสาน จากที่มีการส่งพระสงฆ์เข้าไปศึกษาพระปริยัติธรรมใน
 กรุงเทพฯ รวมถึงปัจจัยด้านการเมืองสมัยจอมพลป. พิบูลย์สงคราม ทั้งหมดล้วนมีส่วนสำคัญที่ทำให้
 เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อ **ธรรมเนียมและรูปแบบในงานช่างพุทธศิลป์เมืองอุบลราชธานี** ดังนั้นจึงควร
 ขยายฐานองค์ความรู้งานช่างเหล่านี้ รวมถึงงานพุทธศิลป์อื่นๆ ในแง่การศึกษาวิจัยรวมถึงการ
 เผยแพร่ เพื่อการอนุรักษ์งานช่างแขนงนี้สืบต่อไป

คำสำคัญ : พุทธหัตถศิลป์, ธรรมาสน์, โสจด, กากะเขี่ย, ฮาวใต้เทียน, เรือนพระพุทธรูป,
 อุบลราชธานี

Abstract

191084

Buddhist handcrafts are handcrafts or utensils used in Buddhist ceremonies, both auspicious and inauspicious, with significance as cultural artifacts with the social implication of the community. The aim of this research is to examine the uniqueness, development, as well as belief regarding Buddhist handcrafts of Ubon. The research was conducted with qualitative and empirical methodology on more than **80 temples from 14 districts in Ubon Ratchathanee**. The Buddhist handcrafts can be categorized into **1) pulpits, 2) waterspouts, 3) candle rails 4) palm-leaf book stands, 5) Buddha statue houses**. With random sampling, **the results yield that** the uniqueness of the Buddhist handcrafts of Ubon Ratchathanee is present in the class aspect, which is classified into 3 groups: **1) Buddhist handcrafts by enchoric craftsmen** – proficient craftsmen who self-develop from commoner craftsmen, with influence in terms of ideas and craftsmanship from the court, both Bangkok court and Lan Chang (Laotian) court. The predominant uniqueness is lacquerware with gold inlay and mosaic. This style is mostly seen in temples in the urban area or temples with highly accepted or charismatic abbots. **2) Buddhist handcrafts by regional craftsmen**–villagers who are not professionals but have the fairly good level of skill or competence respected among the villagers. Most of the craftsmen are people in the community. The predominant uniqueness is gaudy color or application of local material and nontraditional designs. **3) Buddhist handcrafts by foreign (Vietnamese) craftsmen** – craftsmen from outside culture. These are the Vietnamese who fled to take temporary refuge in Isaan during the Vietnam War. Their style is influenced by Chinese art. The Vietnamese in Ubon Ratchathanee live in the urban and suburban areas. All the three groups still uphold the tradition of using **the dragon as the important symbolic animal in all categories**. Besides, there are other animals such as the **crocodile and the lion** that have great influence on the mythical belief of this kind of handcraft, especially the **naga**, which is a concept derived from the tradition of snake worshipping. This is seen in the way the naga form was used in almost every element of the configuration of every product. This corresponds to the theory that **the naga is a symbol in a cult belief of people in the Khong basin or the god of earth and water and a sign of an animal in support of Buddhism**. The categories of the Buddhist art in this context are: 1. **Pulpits**, which are classified into 2 types: 1) short pulpit, or precept seat and 2) pulpit with an adorned top. These pulpits can be

191084

categorized by material and adornment into 3 types: bricks-and-plaster, wood, and plaster-and-wood, with the bricks-and-plaster and plaster-and-wood types being the distinguished uniqueness of Ubon that cannot be found in any other regions. 2. **Waterspouts**, which are classified into 2 types: 1) common two-legged waterspouts and special waterspouts with animal figures at the bases of the legs and 2) waterspouts with 4 legs, such as lion legs and ordinary legs. The main material is hardwood. These waterspouts has the uniqueness that is not present elsewhere. 3. **Candle rails**, which are classified into 2 types: 1) adorned candle rail and 2) common candle rail. The main material is hardwood, with metallic a rail for holding small candles and symbolic animal ornamentation. 4. **Palm-leaf book stands**, which are classified into 2 types: 1) cross-legged stand and 2) step stand. The main material is hardwood. 5. **Buddha statue houses**, which are classified into 3 types: 1) house of the shadow of Naga, 2) porch house and 3) leaf-shaped house. The material varies. For example, there are wood, stone, or animal parts such as cattle horns or ivory tusk.

Summary and Recommendations: With the adaptation according to the new social structure in Isaan during reign of King Rama III-King Rama V, all these handicrafts have been affected. Moreover, the outside factors, such as the coming of the Vietnamese, played a part in adding color to the handicrafts. Especially in Ubon, which is the religious center of Isaan, the monks were sent to study dharma in Bangkok. The political circumstance in the time of Field *Marshal P. Piboon* Songkram was also a factor. All these greatly influenced changes in **taste and form in the Buddhist handicrafts of Ubon**. Thus, the body of knowledge of these handicrafts should be expanded, and other kinds of Buddhist art, too, in terms of research and publicity for the continual preservation of this kind of craft.

Keywords : Buddhist handcraft/ pulpit/ waterspout/ stand/ candle rail/ Buddha statue house/

Ubon Ratchathanee

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ	ช
บทที่	
1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญในการศึกษา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	4
1.3 ระเบียบวิธีวิจัย	4
1.4 ขอบเขตการศึกษา	5
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ	6
2 เมืองอุบล : พัฒนาการทางศิลปวัฒนธรรม และพระพุทธศาสนา	
2.1 ประวัติการตั้งเมืองอุบล (โดยสังเขป)	10
2.2 พระพุทธศาสนาสมัยตั้งเมืองอุบล	16
2.3 พระพุทธศาสนาสมัยปฏิรูปการปกครอง	20
2.4 พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ รศ.121 (พ.ศ.2446)	21
2.5 พัฒนาการด้านศิลปปะงานช่างและวัฒนธรรมเมืองอุบล	24
3 เอกลักษณ์และคติความเชื่อในงานพุทธหัตถศิลป์เมืองอุบล	
3.1 พุทธหัตถศิลป์	31
3.2 พุทธหัตถศิลป์ของเมืองอุบลกับมิตติความหมายแห่งฐานานุศักดิ์	32
3.3 การศึกษาวิเคราะห์งานช่างพุทธหัตถศิลป์ที่เป็นกรณีศึกษา	34
3.3.1 ธรรมาสัน	26
3.3.2 ฮางฮด , โสงฮด	145
3.3.3 ฮาวใต้เทียน	216

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3.3.4 ชั้นวางคัมภีร์	242
3.3.5 เรือนพระพุทธรูป	261
4 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	
4.1 กลุ่มที่ 1 พุทธหัตถศิลป์รูปแบบฝีมือ ช่างพื้นเมือง	280
4.2 กลุ่มที่ 2 พุทธหัตถศิลป์รูปแบบฝีมือ ช่างพื้นบ้าน	280
4.3 กลุ่มที่ 3 พุทธหัตถศิลป์รูปแบบช่างต่างถิ่น (ช่างญวน)	281
4.4 ข้อเสนอแนะ	286
บรรณานุกรม	289
ประวัติผู้วิจัย	292

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนที่จังหวัดอุบลราชธานี	8
2	รูปเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ผาแต้ม	9
3	ข้าหลวงต่างพระองค์	10
4	วิหารหลวงวัดหลวง	11
5	จารึกของพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระประทุม	12
6	ประเพณีการละเล่นพื้นบ้านในงานบุญบั้งไฟ	13
7	หม่อมเจียงคำ	14
8	พระอุบาลี คุณูปมาจารย์ และ สมเด็จพระมหาวิรวงศ์	16
9	พระยาวิเศษสิงห์ (บัว นุนนาค)	17
10	ประเพณีแห่เทียนพรรษาในยุคแรกๆ เมืองอุบล	21
11	ธรรมาสน์เดี่ยว	22
12	รูปแบบศิลปะแบบราชสำนักกรุงเทพฯ	23
13	พระอุโบสถวัดศรีอุบล	25
14	ลิมแบบโปร่งของวัดป่าใหญ่	26
15	พระครูวิโรจน์ รัตโนบล	28
16	โบสถ์วัดสุปฏิหาราม	29
17	คุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล	30
18	เปรียบเทียบวัฒนธรรมงานช่างธรรมาสน์ในกลุ่มไทยลาว	35
19	รูปแบบธรรมาสน์สกุลช่างฉวนในวัฒนธรรมอีสานเมืองอุบล	36
20	ธรรมาสน์เสาเดี่ยวและหอธรรมาสน์ทรงเครื่องยอด	37
21	ธรรมาสน์ในกลุ่มวัฒนธรรมราชสำนักกลุ่มน้ำเจ้าพระยา	37
22	ธรรมาสน์ตั้งหรือธรรมาสน์เดี่ยวสกุลช่างเมืองร้อยเอ็ด	38
23	ฐานแท่นนั่งปั้นปาติโมกข์ภายในลิม	41
24	หอธรรมาสน์ทรงเครื่องยอดสกุลช่างพื้นบ้านเมืองอุบล	42
25	หอธรรมาสน์สกุลช่างพื้นบ้าน	46

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
26	ขยายส่วนฐานหอธรรมาสน์สกุลช่างพื้นบ้าน	48
27	ส่วนตัวเรือนหอธรรมาสน์พื้นบ้าน	50
28	แสดงกลุ่มหอธรรมาสน์ทรงพื้นบ้าน	51
29	ขยายส่วนตัวเรือนผนังหอธรรมาสน์แบบทึบเขียนสี	55
30	ขยายส่วนตัวเรือนผนังหอธรรมาสน์	55
31	ขยายส่วนยอดหลังคาหอธรรมาสน์พื้นบ้าน	56
32	รูปทรงธรรมาสน์เดี่ยวพื้นบ้าน	58
33	รูปทรงธรรมาสน์เดี่ยวแบบมีพนักพิง	62
34	รูปทรงธรรมาสน์เดี่ยวแบบมีพนักพิงอย่างสกุลช่างพื้นบ้าน	62
35	ธรรมาสน์เดี่ยว สกุลช่างเมืองอุบล	63
36	พระสงฆ์กำลังแสดงธรรมแก่สาธุชน	64
37	ลักษณะส่วนขาธรรมาสน์เดี่ยวที่ใช้ในสิม	65
38	ส่วนตัวเรือนพนักพิงแบบสกุลช่างพื้นบ้านที่เริ่มรับอิทธิพลศิลปะจากช่างพื้นเมือง	67
39	หอธรรมาสน์สกุลช่างพื้นเมือง	70
40	หอธรรมาสน์แลธรรมาสน์เดี่ยวพื้นเมืองอุบล	71
41	ส่วนฐานหอธรรมาสน์วัดบ้านกระเดียน	77
42	ลวดลายเขียนสีสกุลช่างฉวนส่วนฐานหอธรรมาสน์	78
43	ขยายส่วนฐานที่มีอิทธิพลศิลปะจากฉวนวัดบ้านกระเดียน	79
44	รูปสัตว์สัญลักษณ์ที่เชิงบันไดหอธรรมาสน์สกุลช่างพื้นเมือง	81
45	รูปสัตว์สัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในส่วนตกแต่ง	81
46	ส่วนบันไดหอธรรมาสน์วัดบ้านกระเดียน	83
47	ส่วนตัวเรือนผนังหอธรรมาสน์ วัดสร้างถ่อ	84
48	ตัวเรือนหอธรรมาสน์พื้นเมือง วัดทุ่งขุนใหญ่	86
49	ส่วนยอดหอธรรมาสน์พื้นเมือง	89
50	ส่วนยอดหอธรรมาสน์พื้นเมืองแบบทรงบัวเหลี่ยมซ้อนชั้นแบบจอมแห	92
51	หอธรรมาสน์อีสานในแถบลุ่มน้ำโขง	94
52	ธรรมาสน์เดี่ยวสกุลช่างพื้นเมือง	95

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
53	ธรรมาสน์เดี่ยวแบบมีพนักสกุลช่างพื้นเมืองวัดหนองไหล	96
54	ธรรมาสน์เดี่ยว แบบมีพนักอย่างสายสกุลช่างพื้นเมือง	97
55	กลุ่มธรรมาสน์เดี่ยวอิทธิพลราชสำนักกรุงเทพฯ	100
56	ขาธรรมาสน์เดี่ยวพื้นเมืองแบบมีพนักพิง	101
57	รูปทรงพนักธรรมาสน์เดี่ยว	103
58	รูปทรงด้านหลังพนักธรรมาสน์เดี่ยวพื้นเมือง	104
59	กลุ่มธรรมาสน์เดี่ยวสกุลช่างพื้นเมือง	107
60	กลุ่มธรรมาสน์เดี่ยวสกุลช่างพื้นเมือง อำนาจเจริญ	108
61	ธรรมาสน์เดี่ยวสายสกุลช่างพื้นเมืองอีสาน	109
62	หอธรรมาสน์ทรงเก็งจินตศิลปะสกุลช่างญวนเมืองอุบล	110
63	บรรยากาศภายในหอธรรมาสน์ทรงเก็งจินตศิลปะสกุลช่างญวน	111
64	หอธรรมาสน์สิงห์เทิน วัดศรีนวลแสงสว่างอารมณ์	112
65	หอธรรมาสน์แบบทรงเครื่องก่อผสมเครื่องไม้	113
66	ส่วนฐานตัวเรือนธรรมาสน์สกุลช่างญวน วัดธรรมละ	114
67	ส่วนฐานหอธรรมาสน์วัดธรรมละ	115
68	ส่วนฐานขาสิงห์รองรับหอธรรมาสน์ทรงเครื่องก่อ	116
69	บันไดทางขึ้นหอธรรมาสน์รูปพญานาคและรองรับด้วย เพาะสัตว์สัญลักษณ์	117
70	ส่วนตัวเรือนหอธรรมาสน์สกุลช่างญวนวัดธรรมละ	119
71	ส่วนตัวเรือนหอธรรมาสน์สกุลช่างญวน ของวัดศรีนวล	120
72	ขยายลวดลายปูนปั้นนูนต่ำเขียนสีบริเวณส่วนตัวเรือนของหอธรรมาสน์	121
73	ขยายส่วนยอดหลังคาหอธรรมาสน์วัดศรีนวลฯ	122
74	ส่วนยอดหลังคาเครื่องก่อ วัดธรรมละ	123
75	ขยายส่วนการตกแต่งบริเวณส่วนยอดของธรรมาสน์วัดธรรมละ	124
76	หอธรรมาสน์สกุลช่างญวน	125
77	ขยายองค์ประกอบส่วนประดับและการตกแต่ง ธรรมาสน์เดี่ยว	126
78	ขยายรายละเอียดส่วนลวดลาย	130

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
79	ธรรมเนียมเตี้ยสกุลช่างบ้านทุ่งขุนใหญ่ทุ่งขุนน้อย	131
80	ธรรมเนียมเตี้ยแบบช่างหลวงวัดมหาธาตุเมืองยโสธร	132
81	ภาพลายเส้นเขียนโดยชาวยุโรป	134
82	หอธรรมเนียมสกุลช่างพื้นบ้าน	135
83	ธรรมเนียมทรงเครื่องไม้เครื่องปูน	136
84	บันไดธรรมเนียมรูปม้า และธรรมเนียมเสาเดียว	137
85	หอธรรมเนียมสกุลช่างจีนในเมืองลพบุรี	138
86	ธรรมเนียมเทศน์เครื่องหอย	139
87	หอธรรมเนียมสกุลช่างพื้นเมืองยุคเก่ากับยุคใหม่	140
88	ภาพลายเส้นหอธรรมเนียม วัดบ้านกุดชวย	141
89	หอธรรมเนียมเครื่องปูนครั้งไม้วัดยางกระเดา	142
90	หอธรรมเนียมเครื่องปูนครั้งไม้ วัดบ้านกระเดียน	143
91	เครื่องตกแต่งในหอแจก	144
92	ภาพลายเส้นโบราณแสดงการสอดสร้งเจ้าเมืองอุบล	145
93	ประเพณีการสอดสร้ง	146
94	ช่างสอดที่ถูกนำมาใช้ในพุทธพิธีในงานบุญเดือนห้า	147
95	ช่างสอดหรือโสอด	148
96	หุ่นจำลองแสดงการสอดสร้ง	150
97	แสดงการเตรียมเครื่องพิธีในการสอดสร้ง ในเมืองหลวงพระบาง	151
98	แสดงการสอดสร้งพระสงฆ์	152
99	โสอดสกุลช่างพื้นเมือง	153
100	แสดงการใช้โสอดในงานบุญเดือนห้า	154
101	การสอดสร้งพระสงฆ์ โดยมีเครื่องประกอบพิธีอย่างในวิถีจารีตโบราณ	155
102	การสอดสร้งแบบชาวบ้าน	155
103	กงพัด	157
104	พระสงฆ์ขณะกำลังถูกสอด	158

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
105 รูปทรงฮางฮอดสกุลช่างพื้นบ้าน วัดหนองไช่เนก	159
106 ฮางฮอดสกุลช่างพื้นบ้านพื้นเมือง	160
107 ฮางฮอดสกุลช่างพื้นบ้านพื้นเมืองสกุลช่างเมืองอุบล	161
108 ฮางฮอดสกุลช่างพื้นบ้านวัดบ้านนาจิว	162
109 ฮางฮอดสกุลช่างพื้นเมือง เดิมอยู่ที่วัดหนองมะนาว	162
110 ฮางฮอดและราวเหล็กสำหรับวางเทียนกิ่ง วัดเวฬุวัน	163
111 ฮางฮอดแบบสกุลช่างพื้นเมือง	164
112 ฮางฮอดสกุลช่างพื้นบ้านวัดยางกระเดา	165
113 ฮางฮอดสกุลช่างพื้นบ้าน วัดพระโรจน์	166
114 รูปแบบสัตว์สัญลักษณ์บริเวณส่วนฐานฮางฮอดพื้นบ้านพื้นเมืองอุบล	168
115 รูปแบบส่วนฐานรองรับฮางฮอดในลักษณะต่างๆ	170
116 ส่วนบารับฮางฮอดหรือส่วนฮางรินรูปแบบสายสกุลช่างพื้นบ้านและแบบช่างหลวง	171
117 ส่วนตกแต่งรูปหัวพญานาคเป็นส่วนที่ระบายน้ำออกสำหรับฮอดสรง	172
118 ลักษณะส่วนตัวเรือนที่รองรับฮางฮอดฮางริน	174
119 โหงฮอดพื้นบ้านวัดหนองไช่เนก	175
120 ส่วนลำตัวฮางฮอด สายสกุลช่างพื้นเมือง	177
121 ฮางฮอดกลุ่มสกุลช่างพื้นบ้าน	178
122 ฮางฮอดกลุ่มช่างพื้นบ้าน	179
123 ส่วนหางฮางฮอดสายสกุลพื้นบ้านและพื้นเมือง	180
124 ส่วนหางฮางฮอด	181
125 ลายเส้นส่วนหัวฮางฮอดสกุลช่างพื้นเมือง	187
126 ลายเส้นส่วนหัวฮางฮอดสกุลช่างพื้นเมือง	188
127 ลายเส้นส่วนหัวฮางฮอดสกุลช่างพื้นเมือง	189
128 ส่วนหัวฮางฮอด	190
129 ขยายส่วนหัวและลำตัวฮางฮอด	197
130 ส่วนฐานรองรับล่างสุดที่ใช้รูปสัญลักษณ์ผ่านสัตว์หมอบหรือเทิน	199

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
131	ลายเส้นแสดงส่วนหัวซางสด	201
132	ส่วนหัวของซางสดที่โดดเด่นของเมืองอุบล	202
133	ส่วนหัวซางสดสกุลช่างพื้นเมืองในวัฒนธรรมอีสาน	203
134	ส่วนหัวซางสดที่โดดเด่นของเมืองอุบล	204
135	ซางสดในกลุ่มช่างหลวงเมืองหลวงพระบาง	205
136	ส่วนหัวซางสดในพื้นที่วัฒนธรรมลาวตอนใต้	206
137	การตกแต่งซางสดด้วยศิลปะแบบอย่างช่างหลวงเวียงจันทน์	207
138	ส่วนหัวซางสดในแถบเมืองอุบล	208
139	ซางสด วัดหนองลำจัง สปป.ลาว	209
140	โองสดสกุลช่างพื้นเมืองเวียงจันทน์ วัดสี่สะเกด	210
141	ส่วนตกแต่งซางสดบริเวณกึ่งกลางซางรินที่วัดหนองลำจัง	211
142	เปรียบเทียบส่วนหัวซางสดระหว่างไทยอุบล	211
143	รูปทรงและรายละเอียดซางสดในอีสาน	212
144	โองสดแบบสกุลช่างพื้นเมืองวัดทุ่งศรีวิไล	213
145	ซางสดในบริบทสังคมใหม่	214
146	แสดงลักษณะชาวใต้เทียบในวัฒนธรรมลาวล้านนาและลาวอีสาน	216
147	แสดงชาวใต้เทียบในวัฒนธรรมลาวชาวอีสานและชาวใต้เทียบใน สปป.ลาว	217
148	ชาวใต้เทียบในวัฒนธรรมลาวชาวอีสานและศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมล้านนา	218
149	แสดงชาวใต้เทียบแบบธรรมดาสกุลช่างพื้นบ้าน วัดบ้านคำแย	220
150	เชิงเทียบ แบบสกุลช่างพื้นบ้าน วัดหลวง	221
151	เชิงเทียบแบบพื้นบ้านที่นำวัสดุพื้นถิ่นที่อยู่ในวิถีชีวิตสังคมชาวนา	221
152	ชาวใต้เทียบ สกุลช่างพื้นบ้าน	222
153	ลายเส้น ชาวใต้เทียบแบบทรงเครื่อง วัดพระธาตุสวนตาล	223
154	รูปชาวใต้เทียบแบบทรงเครื่องสายสกุลช่างพื้นเมือง	224
155	ชาวใต้เทียบแบบทรงเครื่องสายสกุลช่างพื้นเมืองวัดศรีโพธิ์ชัย	226
156	ชาวใต้เทียบแบบทรงเครื่องสกุลช่างพื้นเมืองวัดทุ่งขุนใหญ่	228

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
157	ชาวใต้เขียนแบบทรงเครื่อง ชนิดเป็นเชิงเขียนเดี่ยว	229
158	รายละเอียดส่วนองค์ประกอบการประดับตกแต่ง	230
159	องค์ประกอบทางโครงสร้างของส่วนฐานชาวใต้เขียนในแต่ละรูปแบบ	231
160	ส่วนองค์ประกอบการประดับตกแต่ง	232
161	รูปตัวอย่างชาวใต้เขียนในวัฒนธรรมลาว	234
162	ตัวอย่างชาวใต้เขียนในบริบทวัฒนธรรมหลวงล้านช้างและอีสาน	235
163	ชาวใต้เขียนสกุลช่างพื้นเมือง วัดมหาธาตุ เมืองยโสธร	236
164	บรรยากาศภายในลิมกับพุทธหัตถศิลป์ชาวใต้เขียนระหว่างของใหม่กับของเก่า	237
165	ชาวใต้เขียนอีสานในบริบทพื้นที่ทางวัฒนธรรมอื่น	238
166	ชาวใต้เขียนในวิถีสังคมเก่าอีสานกับชาวใต้เขียนสมัยใหม่	239
167	ชาวใต้เขียนสายสกุลช่างหลวง วัดมหาธาตุ	240
168	ศิลปะงานช่างในวัฒนธรรมไทยลาวล้านนาและล้านช้าง	241
169	หีบพระธรรมคัมภีร์อย่างในวัฒนธรรมลาว	242
170	คัมภีร์ใบลาน	243
171	ผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องในวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลาน	244
172	ไม้ปีที่ใช้บอกคชันชื่อเรื่องหรือข้อมูลเบื้องต้น	245
173	กาะเขีย วัดพระธาตุสวนตาล	246
174	แสดงลักษณะการใช้งานกาะเขีย ในวิถีการศึกษา	247
175	ชั้นวางคัมภีร์ใบลาน	250
176	ชั้นกาะเขีย แบบอย่างคั่นกะไค	252
177	องค์ประกอบส่วนประดับตกแต่ง	253
178	กาะเขีย แบบมีลักษณะโครงสร้างส่วนขาไขว้กัน เหมือนโต๊ะพับ	254
179	ชั้นวางคัมภีร์ใบลานในส่วนนอกพื้นที่การศึกษา	255
180	แสดงอุปกรณ์และลักษณะการจารอักษรธรรมโบราณ	255
181	แสดงการตกแต่ง ส่วนชั้นกาะเขียในห้องกลางวัดมหาธาตุ	256
182	ชั้นกาะเขียแบบสายสกุลช่างพื้นเมืองแบบช่างหลวงลาว	257

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
183	ชั้นกะเขียทิ้งดงามและสมบูรณ์ที่สุดของเมืองอุบล	258
184	สถาปัตยกรรมที่เก็บศิลปะงานช่างคัมภีร์โบราณที่โคดเค่นในอีสาน	260
185	เปรียบเทียบพระซุ้มโงงศิลปะบนเรือนพระพุทธรูปขนาดเล็ก	261
186	พระแผงในกลุ่มวัฒนธรรมลาว ล้านนาและล้านช้าง	262
187	เรือนพระพุทธรูปแบบเรือนนาคปรกหรือพระซุ้มโงง	263
188	เรือนพระพุทธรูปแบบเรือนนาคปรกหรือพระซุ้มโงงสกุลช่างพื้นเมือง	264
189	เรือนพระพุทธรูปแบบต่าง ๆ	265
190	การเปรียบเทียบ เรือนพระพุทธรูปในบริบทพื้นที่วัฒนธรรมลาวในแหล่งอื่น ๆ	266
191	แสดงการตกแต่งส่วนช่องเปิดของพระไม้ซุ้มโงงที่ชำรุดเสียหาย	267
192	เรือนพระพุทธรูปแบบเรือนมุข	268
193	เรือนพระพุทธรูปแบบเรือนแผงทรงใบเสมาสกุลช่างพื้นเมือง	269
194	เรือนพระพุทธรูปแบบเรือนแผงทรงใบเสมาสกุลช่างพื้นเมือง	270
195	ศิลปะบนเรือนพระพุทธรูปในวัฒนธรรมชาวบ้าน	271
196	เปรียบเทียบพุทธหัตถศิลป์ชาวบ้านอีสาน กับราชสำนักกลุ่มน้ำเจ้าพระยา	272
197	การเปรียบเทียบรูปแบบพระซุ้มโงงและพระแผงสกุลช่างพื้นบ้านพื้นเมือง	273
198	การเปรียบเทียบศิลปะบนเรือนพระพุทธรูป ในแถบอีสานกลาง	274
199	เรือนพระพุทธรูปไม้แบบจตุรมุข ภายในสิมเก่าวัดไตรภูมิ	275
200	การศึกษาเปรียบเทียบพระแผงในวัฒนธรรมลาวสองฝั่งโขง	276
201	เรือนพระพุทธรูปจากงาช้างแกะสลัก วัดมโนภิรมย์	277